

K ČEMU JE PODIVNÉ MYŠLENÍ O TAKOVÝCH VĚCECH, JAKO JE NAPŘÍKLAD LITERATURA

Krátký kurz sebeobran

Pavel Janoušek

Začneme drobným lingvistickým postřehem: zatímco v názvu naší vrcholné vědecké instituce, Akademie věd, se slovo věda vyskytuje v plurálu, v současné běžné české komunikaci je toto slovo užíváno výhradně v singuláru. Průzkumem v Českém národním korpusu, pracujícím se vzorkem 100 milionů slov, jsem zjistil, že slovo věda se v plurálu vyskytuje pouze zhruba v 15 %, a to ještě většinou v názvech institucí. Média, lid obecný i samotní vědci dnes nehovoří o vědách, ale pouze o vědě. Lze dokonce zcela oprávněně předpokládat, že kdyby jméno Akademie nebylo dědictvím po dávné Akademii věd a umění a pro tuto instituci se hledal název až nyní, nepochybně by se jmenovala nějak jako Akademie pro vědu a výzkum, případně vědu, výzkum a vývoj (případně inovace).

Mohlo by se zdát, že tento přechod od množného k jednotnému číslu, od plurality k singularitě je jenom drobný jazykový posun, ve skutečnosti však je projevem zásadní proměny způsobu myšlení o „vědě“: zachycuje změnu povědomí o tom, co to „věda“ je a není a jak má „správná věda“ vypadat. Jestliže si totiž naši předkové uvědomovali, že existují různá umění a různé vědy, které mají své vlastní osobitosti, dnešní singulární užívání slova věda je výrazem obecného ztotožnění všech věd pouze s určitými vědeckými obory, výrazem přesvědčení, že těmito obory používané postupy, metody, zvyklosti a kritéria mají obecnou a závaznou platnost pro „vědu“ jako takovou.

V nejrůznějších funkcích v českých vědeckých institucích pracuji již poměrně dlouho. Z osobní zkušenosti znám praxi nejen na úrovni akademického ústavu, Akademie věd jako celku a její vědecké rády, ale i na úrovni vysokých škol, jejich kateder a vědeckých rad, ba i na úrovni obou hlavních grantových agentur, v nichž jsem předsedal oborovým radám společenských věd a byl partnerem představitelem jiných oborů. A tak vím, že ono singulární užívání slova věda se velmi snadno může stát překážkou pro vzájemnou komunikaci a pochopení.

Je to celkem logické: Každý člověk, a tedy i vědec, který pracuje v určitém oboru, má přirozenou tendenci zobecňovat svou osobní a skupinová zkušenost a učinit z ní míru, kritérium, podle něhož posuzuje ty druhé. A jestliže vychází z předpokladu, že je jen jedna jediná věda, proč by jeho - v jeho oboru naprosto závazné postupy, metody, pravidla a konvence - neměly platit i všude jinde? V rámci celku, v komunikaci uvnitř vědeckých institucí (ale i navenek) se tak zákonitě prosazuje většinové pojetí, odvozené od dominující představy o obsahu slov věda a vědec. Odlišné pojetí vědy je pak odsouváno na okraj jako nevědecké, či alespoň - v lepším případě - podivné a podezřelé. Což si nepochybně neuvědomuje ten, kdo je příslušníkem většiny a pracuje v oboru, který mají k oně singulární představě „vědy“ blízko, což ale naopak velmi silně cítíte, pokud je váš obor oně singulární představě o vědě více nebo méně vzdálen. Zatímco v prvním případě vám totiž definice vědy připadá zcela přirozená a shoduje se s vaší zkušeností a praxí, v druhém případě každodenně vnímáte tlak odlišných pojetí a setkáváte se s nepochopeními, které není dáno ani tak zlými úmysly, jako spíše neschopností připustit, že svět vědy není redukovatelný na jedinou tezi, jediné postupy a kritéria.

Jaká je však ona dnešní singulární představa o vědě? Existuje jistě celá řada velmi zaumných definicí, pro naše účely je však vhodné sáhnout po definici co nejvšeobecnější, určené pro běžnou informaci nejširších vrstev. Například všeobecná encyklopedie Diderot na začátku hesla věda praví, že je to „soustavná, kritická a metodická snaha o pravdivé a obecné poznání v určité vymezené oblasti skutečnosti. V novověku byla založena na představě zákonitého chování skutečnosti, které se odhaluje hypotézou (teorií) a ověřuje opakovatelným experimentem. Výsledky lze měřit a vyjadřovat matematicky tak, aby věda dovolila spolehlivé předvídání výpočtem. Díky tomu se věda spojila s technikou a stala se hlavním činitelem ovládnutí přírody“. Po takto jednoznačném vymezení nejběžnějšího chápání slova věda začal autor hesla poněkud ustupovat a připustil, že „vědy se navzájem liší předmětem nebo metodou. V současnosti lze vědy rozlišit na základě odlišných metod, popř. cílů, na matematické, přírodní (empirické) a humanitní (společenské, rozumějící)“. Závěrečná věta hesla je však opět demonstrací touhy všechny vědy spojit v jedinou: „Věda jako jediný celek zůstává nedostižným ideálem.“

Jinak řečeno, ona singulární věda je v obecném povědomí spojována především s těmi vědami, které během posledních století prokázaly, že jsou prakticky užitečné, neboť umí „měnit svět“, ovládají přírodu a skýtají naději, že základní výzkum transformují v nové technické objevy, technologie, postupy a výrobky. Jde tedy o vědy spojené s takovými slovy, jako je pokrok, inovace a technika. O disciplíny, jejichž základem je exaktnost, empirie, matematická logika a statistika, experiment pojmy a definice v nich mají jednoznačný význam a v nichž, jak nedávno pravil na sněmu Akademie ředitel jednoho z ústavů, pojmenování nemění pojmenovaný jev. Takové vědy jsou bez národnosti a objevy jimi učiněné mají globální rozměr. Vybojovaly si celospolečenskou a celosvětovou úctu, neboť všichni chápeme, že

právě do takovýchto věd se vyplatí investovat peníze. Jakkoli je nutné rozlišovat mezi základním a aplikovaným výzkumem, všichni intuitivně chápeme, že právě tyto vědy v konečném efektu hmotně zlepšují život kolem nás, zkvalitňují či prodlužují život člověka, a tedy přinášejí opět peníze, bohatství pro jednotlivce i celou společnost.

Vedle těchto věd však existují i vědy jiné - „podivné“, ve kterých výše zmíněná pravidla již tak zcela nefungují. Vědy, které neumožňují ovládnout přírodu, jejichž pěstování není příslibem nových léčebných metod, technologií či nových výrobků, ale přináší „pouze“ nové porozumění starým činům a myšlenkám. Mluvím o vědách zabývajících se těmi oblastmi lidské existence, jež jsou jen velmi těžko kvantifikovatelné a v podstatě neredukovatelné na matematické modely, které svět člověka bezprostředně nemění, nýbrž jej „pouze“ vykládají. Mluvím o vědách, jako je například věda literární, historie, a o dalších oborech, v nichž Shakespeareovo „Co růži zvou, i zváno jinak, vonělo by stejně“ neplatí, neboť pojmenování je v nich východiskem i cílem a utváří realitu lidského života a myšlení. (Je to přece něco zcela úplně jiného, jestliže například historik nazve pohyb sedmi tankových divízií okupací, nebo pomocí spřátelených armád.)

A mluvím o vědách, které jsou existenciálně spjaté se sebereflexí určité konkrétní lidské společnosti - ať už si ji vymezíme jazykově, národnostně, nebo prostorově (módním slovem areálově). Takové obory zpravidla nemají celosvětový dosah a význam, neboť z přirozené povahy věci je jejich výzkumným i publikačním centrem právě ten společenský prostor, z něhož vyrůstají a který je předmětem jejich bádání.

Jinak řečeno, mluvím o oborech, které jsou v rámci české Akademie věd celkem běžně, žertovně, ale i se zřetelným despektem nazývány ústavy duchamorné. Problém je v tom, že každý má díky základnímu a středoškolskému vzdělání s obdobnými podivnými obory, s národní literaturou či historií, nějakou tu osobní zkušenost: V příslušných hodinách mu byla v patřičných dávkách a s příslušnou mírou zkreslení naservírována řada faktů a údajů, u maturity pak z nich byl přezkoušen a hotovo! Co s tím chcete dělat dál? No dobrá, to, že kdysi byl například nějaký Dobrovský, Němcová nebo Hus, to víme. Někde v knihách je o nich napsáno, že byli a kdy žili, co dělali a co napsali... co na tom ale vlastně chcete dál zkoumat? A proč to vlastně za ta staletí nemáte ještě úplně vyzkoumané? A co se tím vlastně změní, když se tím Dobrovským bude zase někdo zabývat? A koho to vlastně ve světě zajímá, že vy si tady rozebíráte nějakou Němcovou?

Položme si tedy logickou otázku: Jsou podobné obory vůbec k něčemu dobré a lze je ještě označit slovem věda?

Pokud přijmeme fakt, že slovo věda souvisí se slovem vědět, asi nám nezbude, než se s existencí takovýchto divných a nepraktických věd smířit, jakož i s tím, že jejich cílem není odkrývání zákonitostí přírody, ale sebepoznání a sebevědění-sebevědomí dané společností. Pak ale musíme také připustit, že pro takové obory platí poněkud jiná pravidla. Klíčovým slovem pro ně není pokrok nebo vývoj, nýbrž paměť. Nedospívání k objevům, ale k porozumění. Nejsou obráceny směrem dopředu, k budoucnosti, ale naopak do minulosti, kterou se díky prchajícímu času stává i každá přítomnost. A jestliže jsou s ostatními vědeckými obory spojeny nutností vědět, jejich vlastním smyslem je uchovávat obecné povědomí dané společnosti o sobě samé a o své vlastní minulosti, a také a především její schopnost o sobě tvořivě myslet.

Vlastníci počítačů nepochybně vědí, že paměť, respektive různé typy paměti, jsou jednou z klíčových parametrů, které rozhodují o funkčních možnostech přístroje. Paměť je ale také přirozenou a samozřejmou součástí každého živého organismu, neboť vytváří jeho identitu a dává mu schopnost na základě prožitého analyzovat svou přítomnou situaci a rozhodovat se pro budoucnost. Tvořivá paměť je i důležitou součástí života každé společnosti, neboť je podmínkou neustálého dialogu, který tato společnost musí vést sama se sebou a s vlastní minulostí, aby neztratila svou identitu. Čingiz Ajtmatov v jedné se ze svých próz popsal národ, který si z jiného národa vytvářel poslušné otroky tím, že je zbavoval paměti. Člověk a stejně i společnost bez paměti ztrácí vlastní hrdost a rovněž důvod být sami sebou.

To, co je v obecném povědomí spojováno s pojmem „věda“, vytváří lidské poznání jako pyramidální strukturu, jako řetězec poznatků, aktuálních otázek a exaktních odpovědí, které mají - po verifikaci experimentem a praxí - relativně definitivní charakter. Takováto věda je velmi expanzivní - stále dobývá nová území, na nichž dosud „byli lvi“ a ozařuje je světlem rozumu. Zvolenou problematiku „vytěžuje“ pouze do okamžiku, dokud neodkryje všechny zákonitosti, které bylo možné a účelné objevit, a poté rychle přechází na území nová, dosud neprobádaná. Produktivita takovéto vědy je tak dána schopností přesunů od oborů, které již ztratily svou dynamiku, k oborům novým, dosud netušeným a perspektivním, tedy tím, nakolik jsou vědci schopni rozpoznat výzkumné možnosti nové problematiky a vyhledávat nový předmět výzkumu. Nový výzkum a nové tázání přitom vyrůstá z pyramidy objevů, z již vyřešených, víceméně exaktních odpovědí.

Naproti tomu podivné neexaktní obory, o nichž mluvím, jsou daleko méně proměnné. Jejich výstupem i projevem je porozumění, přičemž předpona „po“, která odlišuje po-rozumění od rozumu, vyjadřuje jednorázovost tohoto aktu a tím i nutnost opakovat jej vždy znovu. Badatel v těchto oborech jako by stále znovu na samém počátku tázání. I on je povinen být si vědom pyramidální struktury objevů a metodologických přístupů a znát alespoň část z odpovědí a řešení, ke kterým dospěli ti před ním. Tato řešení a přístupy však pro něj nejsou závazná. Je to totiž jen on sám, kdo jako jedinec vstupuje vždy znovu do primárního kontaktu s dávnými lidskými činy a myšlenkami. Jakkoli je tedy například

jeho recepce a interpretace určitého literárního díla modifikována jeho větší či menší znalostí toho, jak bylo toto dílo vykládáno jinými, vždy znovu stojí před povinností je přečíst, esteticky prožít, intelektuálně zpracovat, a o tom všem vydat své osobité svědectví.

Každý badatel je nucen předmět svého výzkumu vidět nejen stále jinak a nově, ale také si jej vždy nově definovat, přesunout důraz na tu či jinou jeho složku a podobu - základní úkol podivných oborů je však ve své podstatě víceméně stejný: udržovat myšlení a paměť dané společnosti o daném předmětu a vést sebereflexivní dialog s její minulostí.

Jako bohemistické literárněvědné pracoviště se s tímto rozdílem mezi oběma typy věd pravidelně setkáváme při vyplňování nejrůznějších formulářů, podle kterých jsme hodnoceni a v důsledku toho i financováni. Tyto dotazníky totiž automaticky předpokládají, že jsme povinni uzavřít tu etapu výzkumu, na níž jsme pracovali v minulém období, a začít dělat něco zcela nového, progresivnějšího. Je-li tedy naším stálým úkolem výzkum české literatury od jejích počátků až do přítomné chvíle (a od roviny bibliografické a dokumentační až po rovinu literárněteoretickou), musíme pokaždé - chceme-li vyhovět dikci těchto formulářů, a nic jiného nám nezbyvá - předstírat změnu a hledat jinou slovní formulaci téhož úkolu.

V podivných vědách neplatí ani jiná z oblíbených představ o opravdové vědě, která je rovněž samozřejmou součástí hodnotících a řídicích mechanismů představovaných zmíněnými formuláři, totiž představa, že je výhodné a nutné koncentrovat kapacity a přístroje a zabránit nadbytečnému zkoumání téhož na různých pracovištích. Redundance výzkumu má být nahrazena specializací jednotlivých týmů na zcela konkrétní jednotlivé problémy.

Naproti tomu v literární vědě si nelze představit pracoviště soustředěné výhradně na výzkum např. romantismu či literatury dvacátých let dvacátého století. Nad nezbytností specializace tu převažuje společný a v podstatě stejný úkol všech českých literárněvědných pracovišť, ať již působí v rámci Akademie, nebo univerzit, totiž udržovat si svou schopnost vést diskusi o české literatuře, tedy udržovat paměť oboru a paměť o jeho předmětu v co největším rozsahu, tedy pokud možno od pradávna až do dnes.

Příčina je v tom, že literární věda nevytváří definice a obligatorní pravdy, neprodukuje definitivní odpovědi, které by umožňovaly prohlásit, že výzkum toho či onoho je již navždy uzavřen. Konstituuje a hierarchizuje pojmové systémy, ty ale nemají obecnou závaznost a jsou stále konfrontovány s jinými, konkurenčními systémy. Bádání završené knihou či studií o určitém spisovateli, literárněhistorickém či -teoretickém problému nemá rozměr konečného vyřešení daného tématu. Je „pouze“ příspěvkem do diskuse, který může - v ideálním případě, kdy se dané téma cítí jako aktuální - vyprovokovat celou řadu dalších, velmi odlišných diskusních příspěvků. Pro podivné obory je tedy dobré, věnuje-li se jednomu tématu v rámci jedné země celá řada pracovišť, a to i různě metodologicky orientovaných. Umožňuje to totiž komunikaci a střetávání, v nichž se tříbí stanoviska.

„Podivné“ vědy jsou schopny hodnotově rozlišovat mezi myšlením kreativním a mechanickým, případně nemyšlením, ale v rámci takovýchto oborů mohou dva tvořivě myslící badatelé ve stejnou chvíli dospět nad stejnou problematikou k naprosto rozdílným postupům a závěrům, a přece jejich promluvy a střety budou pro literárněvědnou komunikaci přínosem. Nelze v nich nikdy nic „udělat“ s exaktní definitivností. Lze jistě vytvořit jisté seznamy, soupisy či edice, které postihují daný stav poznání, ale jakmile se posuneme od registrace faktů do sféry tvůrčího myšlení, dostáváme se do oblasti neustálých reinterpretací. Literární věda se tak nejenom věnuje literatuře, ale je i jednou z forem literární tvorby.

Totéž však platí i v čase: Podivné obory vedou neustálý dialog mezi přítomností s minulostí. „Podivné obory“ neustále hledají rovnováhu mezi myšlenkami vlastními a myšlenkami těch, co tu byli před námi. Fakt, že různí lidé v různých dobách si mohou stejné otázky klást různě a také na ně různě odpovídat, utváří povinnost stále se vracet v podstatě ke stále stejnému materiálu, ke stejným otázkám a problémovým okruhům. Minulé objevy tu tak nejsou verdiktem, nýbrž vyzvou k novému tázání na totéž.

Rozdíl mezi „normální“ a „podivnou“ vědou snad může objasnit následující příklad: Není to tak dávno, co se u nás jeden mladší badatel úspěšně habilitoval knižní prací o baroku, kniha byla dobře přijata a práce vysoko hodnocena oponenty - pouze ale do chvíle, než vyšlo najevo, že je z větší části opsaná z rukopisné práce již zemřelého badatele ze třicátých let. Vzpomínám si na komplikovaný rozhovor s vysokým funkcionářem „přes vědu“, kterému jsem se tento případ pokoušel vysvětlit. Jeho údiv byl nelíčený: „Copak se dá z tak staré práce ještě dnes vůbec něco opsat?“ - Nedivím se mu, něco takového je skutečně v jiných než „divných“ vědách téměř nemyšlitelné. Zatímco pro většinu vědců je nezbytné držet krok s dynamickým celosvětovým výzkumem, a hledají proto impulsy k vlastnímu výzkumu v posledních číslech příslušného prestižního odborného žurnálu, tady byla jako aktuální poznání prezentována sedmdesát let stará práce. Je to ovšem dáno tím, že tvořivé myšlenky a poznatky vztahující se k paměti lidstva stárnou daleko méně než technické objevy a přírodní objevy a umožňují setkávání a komunikaci přes propast času a životů. Pro literární vědu mohou být živé i myšlenky staré před dva tisíce let, například Aristotelova Poetika.

Paměť literární vědy, stejně jako paměť počítačů, má různé podoby. Patří k ní to, co bychom metaforicky mohli nazvat harddisk, tedy informace a poznatky nashromážděné generacemi předchůdců a uložené v knihách a periodikách. Někdy se zdá, že v tomto hromadění knih je vlastní smysl podivných oborů. Není to však zcela pravda. Paměť knihoven je pro podivné vědy životně důležitá, sama o sobě je však de facto mrtvá. K tomu, aby ožila a splnila funkci, kterou má v dané společnosti plnit, jsou nezbytní lidé, kteří jsou schopni tyto knihy číst a orientovat se v nich. Tedy to, co se u počítačů jmenuje operační paměť (RAM) a co je v případě vědy, jako je věda literární, vytvářeno tvůrčím potenciálem badatelů, kteří jsou schopni o předmětu výzkumu myslet, orientovat se v dosavadní literatuře a vést dialog mezi přítomností a minulostí. Velikost této paměti je dána množstvím špičkových badatelů, jejich knižní a časopiseckou produkcí, jakož i jejich schopností učinit součástí procesu tvořivého sebepoznávání společnosti i další subjekty, počínaje učiteli a konče co nejdálší laickou obcí. „Podivné vědy“ neznačí aplikovaný výzkum a technologické aplikace v běžném slova smyslu: Jsou-li však dostatečně rozvíjené, kvalitní a vlivné, mohou zasáhnout samu postatu sebeuvědomění společnosti.

Zatímco u počítačů všichni jejich uživatelé o velkém významu operační paměti nepochybují, neboť její nedostatečnost může zablokovat celý systém, v případě operační paměti, kterou představují badatelé věnující se „podivným vědám“ se často zdá, že je libovolně redukovatelná (takto byl např. před časem v AV ČR ukončen, a tím celostátně oslaben výzkum divadla či okcidentálních literatur). Paměť tohoto typu totiž bývá považována za samozřejmou - tak samozřejmou, že jí vlastně není potřeba moc chránit a rozvíjet. Pro většinu společnosti se ztotožňuje s výukou na základní a střední škole a vše, co je nad tím, bývá považováno za větší nebo menší nadstandard. „Ostatně stejně vždy se najde někdo, kdo se tím podivným oborem bude tak jako tak zabývat.“

Potíž je v tom, že rozvoj „podivných věd“ přináší dané společnosti užitek, který si ona sama často ani neuvědomuje, jejich úpadek či kolaps je pak takřka nepozorovatelný. Problém s typem paměti, který reprezentují, je totiž v tom, že ten, kdo ji pozbývá, tuto ztrátu většinou ani nepozoruje. Neví totiž, že mu cosi chybí, že by měl cosi vědět a cosi si pamatovat. Ve sféře literární bohemistiky se takto na pokraji zániku ocitl například kdysi poměrně produktivní výzkum literatury středověké a renesanční. Ten byl v Česku od sedmdesátých let natolik podceňován a nedostatečně kapacitně podporován, až takřka ztratil schopnost přirozené regenerace, chybí mu to, co se u počítačů jmenuje BIOS, tedy schopnost oživit systém alespoň na základní úrovni.

Běžným kritériem hodnocení „normální vědy“ v Česku je její světovost, spojovaná s představou citačních indexů a publikací v zahraničních prestižních časopisech. Toto kritérium přirozeně vyrůstá z faktu, že „normální věda“ je celosvětová a její výstupy se vztahují k lidstvu a přírodě jako celku. Přírodní zákony platí po celé Zemi stejně a „normální vědecké objevy“ nemají národnost. Jakkoliv je určitý objev finančně, strategicky a vojensky výhodný pro stát, jež z jeho aplikace dokáže čerpat, z čistě vědeckého hlediska je jedno, kde k němu došlo. Potřeba rychlého sdílení informací proto vytváří mezinárodní centra daných oborů a také systém impaktních, vlivových periodik, které jsou zárukou, že daný objev je na výši doby a vstupuje do celosvětové komunikace. A protože je - bohužel - holou skutečností, že tato centra jsou mimo Českou republiku - časopisecké publikace v zahraničí se stávají přirozeným měřítkem kvality vědecké práce.

Jestliže v „podivných“ oborech, jako je myšlení o české literatuře, toto měřítko opět neplatí, je to dáno mnoha důvody. Důležité je, že klíčovým výstupem v podivných vědách nebývá článek shrnující v časopise výsledky výzkumu, ale knižní publikace, která je sama o sobě zhmotněním tohoto výstupu. (Proto také podivné vědy mají výrazně nižší nároky na přístrojové vybavení, ale podstatně vyšší nároky na podporu knižních publikací).

Jestliže v „podivných“ oborech neexistují impaktní časopisy globálního dosahu, je to také tím, že podivné obory nemají ve své podstatě globální charakter, nevstupují do celosvětové komunikace, ale vytvářejí jednotlivé komunikační okruhy, které jsou existenčně spjaty se zcela s konkrétním kolektivem (ať už jej vymezíme národnostně, jazykově, nebo teritoriálně). Slovem „existenčně“ přitom pojmenovávám jak skutečnost, že bez tohoto kolektiva by tyto obory neexistovaly, tak i to, že tato kolektiva by těchto oborů ztratila podstatnou část své paměti a identity, která je odlišuje od jiných kolektivů.

Myšlení o literatuře je takto existenčně neoddelitelně spjato s jednotlivými národními kulturami, literaturami a jazyky, a podle toho se také vnitřně diferencuje. Tato vazba je zřetelná, pokud jde o výzkum literatury vlastního národa, ale určující je i tam, kde se badatel orientuje na literaturu zahraniční, například anglickou, ruskou, francouzskou, čínskou. I v těchto případech je totiž jeho vědění a zkoumání určeno polaritou mezi tím, co je „vlastní“ a „cizí“. Důvod výzkumu toho, co je v dané komunitě a prostoru považováno za „vlastní“ i „cizí“ je přitom stejný: spoluutvářet identitu daného kolektiva. Každý subjekt, ať už je jím lidský jedinec, nebo národ, totiž svou identitu utváří nejen tím, že analyzuje své vlastní myšlenky a skutky, ale i tím, že se konfrontuje se subjekty jinými, odlišnými. Tato konfrontace je pro něj výzvou, až provokací, na jejímž základě se vymezuje. Přebírá (či chcete-li, aplikuje) to, co považuje za dobré či výhodné, a naopak odmítá či ignoruje to, co nezapadá do jeho vnímání světa.

Nejméně zřetelná je vazba mezi myšlením o literatuře a časoprostorem, z něhož badatel vyrůstá a v němž působí, ve sféře literární teorie. Ta se díky orientaci na obecnější, nadnárodní rysy literární tvorby a komunikace může pohybovat v abstraktnější rovině, méně spojené s konkrétním materiálem, a tím se také více aspiruje na obecnou představu o

globální, světové vědě. Při bližším průzkumu však lze, myslím, i v této oblasti přesvědčivě doložit sepětí (například českých) literárních teoretiků s určitým prostorem - byť to, co je jimi považováno „za vlastní prostor“, je vymezováno jako množina, jejíž okraje utváří nikoli národní literatura, ale vyšší celky odvozené od pocitu příslušnosti např. ke Střední Evropě, slovanským literaturám či k euroamerické civilizaci. Objevy vznikající v rámci této identifikace přitom nemají globální, všeplatný charakter, srovnatelný s globálním rozměrem a dopadem objevů přírodovědných či technických.

Přijmeme-li tuto skutečnost, pak musíme připustit, že v podivných vědách neexistuje jeden jediný výzkumný prostor, v němž centrální pozici získává ten, kdo je na špici výzkumu a vývoje, nýbrž celá řada vzájemně propojených a postupujících se prostorů, která mají svá přirozená a stabilní centra. Střetávání jednotlivých center na „světovém trhu myšlenek“ je předem silně limitováno velikostí a prestižním postavením jednotlivých národních kultur. Literatura anglická, francouzská či ruská má přirozeně na tomto trhu větší vliv a dopad než literatura česká nebo literatura afrického kmene Budago.

I v „podivných vědách“ je prestižní, pokud se badatelé podaří proniknout do zahraničí a svým textem oslovit tamní publikum. Jste-li ale bohemista píšící o historii české literatury, můžete tak učinit téměř výhradně s obecně popularizačními, informačními a „reklamními“ texty, možnosti publikovat v cizině detailnější a analytičtější texty jsou prakticky velmi omezené.

Pro příklad: Pro sebezpoznání naší současné společenské a kulturní situace je nepochybně důležité analyzovat i taková období národních dějin, jako byla léta padesátá a normalizační, včetně těch děl, jimiž se nemůžeme chlubit ani sami před sebou, natož před cizinou. Je však velmi málo pravděpodobné, že by se vám podařilo v cizině publikovat analyticky text např. o budovatelských románech, který tam navíc získá velký citační ohlas.

Za těchto okolností je obvyklé hodnocení bohemistiky podle počtu publikací v zahraničí zcela neadekvátní. A ze stejného důvodu není adekvátním měřítkem, zda daný tým či daná instituce spolupracují na mezinárodní úrovni s dalšími výzkumnými týmy, neboť pro práci na čistě bohemistických úkolech takové zahraniční týmy prostě fyzicky neexistují. Bohemistika je totiž v zahraničí povětšinou zastoupena jen jednotlivci, kteří jsou činní především na slavistických univerzitních pracovištích, přičemž metodologicky představují jen velmi málo koherentní skupinu.

Jste-li romanista a podaří-li se vám publikovat něco o francouzské literatuře v centru romanistiky, tj. v prestižním francouzském časopise, a jsou-li vaše názory Francouzi kladně přijaty, není to projev světovosti v globálním slova smyslu, ale je to nepochybně důkazem vaší odbornosti a schopnosti pohybovat se v rámci diskurzu daného vědního oboru. Důkazem téhož je ale pro zahraničního bohemistu, jestli se mu takto podaří proniknout do Česka. Ač to tedy může znít nezvykle, pro zahraniční bohemisty je naše literatura svým způsobem světová.

Přiznám se, že nechápu, proč je pro nás světový Američan studující americkou literaturu, Angličan studující literaturu anglickou či Němec studující literaturu německou, proč je světový Čech studující literaturu francouzskou nebo ruskou, proč je dokonce světový Fin studující bohemistiku, proč ale není světový Čech, který studuje literaturu českou. Jsem přesvědčen, že v takovýchto názorech je cosi český malého a nesebevědomého.

Kritériem společenského významu podivných věd a s nimi spjatých institucí logicky nemůže být jejich „celosvětovost“, nýbrž schopnost uvědomit si svou odpovědnost za prostor, v němž působí, a za to, aby jeho potence být centrem byla adekvátně naplněna. Jinými slovy: Pokud v Česku nebude například určitý typ špičkového genetického výzkumu, je to jistě škoda, jakož i strategická či finanční ztráta, z hlediska celosvětového je to však víceméně jedno, neboť tomuto výzkumu se nepochybně bude věnovat někdo jiný, někde jinde. Pokud ale v Česku nebude dostatečně silný výzkum české historie nebo literatury a pokud tento výzkum nebude dostatečně silně oslovovat českého adresáta, nikdo jiný to za nás neudělá, neboť i zahraniční bohemisté ztratí centrum svého výzkumu.

Světovost se podle mého názoru nepozná podle tématu, ale - opakuji - podle schopnosti tvořivě myslet, pohybovat na úrovni dobového diskurzu, řešit aktuální úkoly časoprostoru, z něhož daný obor vyrůstá, a adekvátně naplňovat přirozenou funkci mezinárodního centra, kterým by měl být. Pokud bohemistické obory mají možnost vyzařovat i mimo vlastní prostor, tak ani tak vlastní v zahraničí publikovanou produkcí, jako spíše schopností oslovit, přitáhnout k problematice zahraniční badatele, kteří se pak stávají nejpřirozenějšími vyslanci dané národní kultury ve své zemi. Transponují naše vidění a naše hodnoty do prostředí, které je jim vlastní. A mám-li někoho takto oslovit, přitáhnout jej k oboru, jako je česká literatura, musím mu nabídnout nejen zajímavá literární díla, ale takovou takové myšlení o nich, které neopakuje obecná schémata danému badateli důvěrně známá z jeho vlastní kultury, ale je dostatečně přitažlivé svou jinakostí a originalností.

Potřeba národní kultury a vědy získat vyslance v zahraničí se zdá samozřejmá - již několik let se však v rámci české Akademie věd marně pokouším o to, aby byly uvolněny alespoň nepatrné finanční prostředky, které by umožňovaly naplnit tuto funkci přirozeného centra bohemistického výzkumu tím, že by z těchto prostředků mohly být financovány nedlouhé stáže mladých zahraničních zájemců.

Ve svých dosavadních úvahách jsem rozdíl mezi vědami „normálními“ a „podivnými“ z didaktických důvodů poněkud vyhrocoval. Jsem si ale vědom, že některé funkce mají společné. I podivné vědy se svým způsobem podílejí na celosvětovém poznání, a naopak i „normální“ vědy mají svou odpovědnost vůči společnosti, kultuře a jazyku vlastního národa. Je totiž skutečností, že národ (zvláště pak národ český, který se konstituoval zejména na jazykovém základě) je plnohodnotným národem pouze za podmínky, že je schopen ve svém jazyce hovořit o čemkoli, včetně nejsložitějších vědeckých problémů. Globalizace „normální“ vědy ovšem vede k přirozené preferenci angličtiny.

Asi nejsem sám, kdo je přesvědčen, že zatím lze česky hovořit o čemkoli. Pokud nám to ale připadá jako samozřejmost, měli bychom si uvědomit i to, že tomu tak být nemusí vždy. Na shromážděních české Akademie věd totiž často slyším nejen to, že užívání češtiny ve vědě je dnes nepraktické, a tudíž zbytečné, ale i to, že už jsou problémy a témata, o nichž se česky vlastně ani hovořit nedá. Pokud by to byla pravda, pak jsme někde v hloubi devatenáctého století - ještě před Preslem.

Nejsem purista: Jsem přesvědčen, že dnes je naprosto nezbytné angličtinu užívat všude tam, kde je to užitečné a funkční. Rozumím také rozpakům kolegů, kteří musí anglicky psaný projekt překládat do češtiny, přestože vědí, že pro jejich vědecké oponenty je to jazyk nesrozumitelný. Jsou to totiž stejné rozpaky, které pociťujeme my, bohemisté, když musíme česky psané projekty překládat do angličtiny, přestože víme, že je může adekvátně oponovat pouze ten, kdo česky umí a zná české realie. Jestliže proti této praxi neprotestujeme, je tomu tak proto, že jsme si vědomi stále větší nutnosti zpřístupnit informace o našich vědeckých záměrech i těm adresátům, pro které je čeština nedostupná. Musíme však protestovat, jestliže se objevují názory, že věda je pouze to, co je napsáno anglicky, neboť v té chvíli bychom přestali plnit funkci, která nás určuje. Náš obor - a nejen on - totiž naplní svůj smysl pouze za předpokladu, že zůstane dostupná těm zájemcům, pro které je rodný jazyk jazykem základním, jejich „first language“.

Je-li věda - jakákoliv věda - činitelem ovládnutí světa kolem nás, měla by své úsilí po poznání jeho zákonitostí vztáhnout i na sebe samu a věcně analyzovat funkce, které jednotlivé vědecké obory mají v lidské společnosti. V případě „podivných věd“ to znamená oprostít se od apriorismů, mýtů a předsudků, porozumět jejich specifitě a na základě toho vědomě vytvářet podmínky, za kterých jsou schopné svou existenci a odpovědnost naplňovat.